

کتب دانشگاهی روش پژوهش به مثابه ابزار جامعه‌پذیری دانشجویان نسبت به اصول اخلاقی: مطالعه موردی تطبیقی

علیرضا راستی*^۱، سید آیت‌اله رزمجو^۲

چکیده

کتاب‌های درسی دانشگاهی، به‌ویژه در مقطع کارشناسی نقطه آغازین جامعه‌پذیری دانشجویان در برخی زمینه‌ها می‌باشند؛ به این معنا که بعضی ارزش‌ها، باورها، مهارت‌ها، و دانش‌ها را در آن‌ها تثبیت، درونی‌سازی، و تقویت می‌نمایند و جهان‌بینی آن‌ها را به شکل ماندگارتری شکل می‌دهند. از این رو، بایسته است محتوای‌شان از جنبه‌های گوناگون مورد واکاوی علمی و اسلوب‌مند قرار گیرد. در این راستا، پژوهش موردکاوانه کنونی کوشیده تا سه کتاب روش پژوهش انتشارات دانشگاهی سمت، پیام نور، و رهنما را که عمدتاً در مقطع کارشناسی رشته آموزش زبان انگلیسی مورد استفاده قرار می‌گیرند، از حیث میزان و ماهیت ملاحظات مربوط به اخلاق پژوهش با سه نمونه کتاب مشابه در انتشارات بنام بین‌المللی آکسفورد، سیج، و کمبریج بسنجد و موارد اشتراک و افتراق‌شان را بنمایاند و از این رهگذر دیدی جامع‌تر به سیاست‌گذار و مؤلف این حوزه به دست دهد. در این کنکاش، پیش‌محتوا، محتوای اصلی، و پس‌محتوای آثار پیش‌گفته مورد تحلیل محتوای کیفی واقع شد تا مشخص شود در پیوند با اصول اخلاق پژوهش چه مواردی احیاناً

۱. دانشیار زبان‌شناسی کاربردی بخش زبان‌های خارجی و زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه

شیراز، شیراز، ایران/بخش زبانهای خارجی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون،

فارس، ایران. رایانامه: Alirezarasti771@gmail.com/arati@saadi.shirazu.ac.ir

۲. استاد آموزش زبان انگلیسی، بخش زبان‌های خارجی و زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه

شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: arazmjoo@rose.shirazu.ac.ir

گنجانده و یا حذف شده‌اند و کیفیت این بازنمایی به چه صورت است. نویافته‌های پژوهش گواه آن است که در حالی که انتشارات بین‌المللی اهتمام ویژه‌تری نسبت به گنجاندن و آموزش صریح مباحث اخلاق در پژوهش را به مخاطب دارند، نویسندگان ناشران داخلی از کنار این مهم گذشته و یا در لفافه به آن پرداخته‌اند. هم‌چنین، مطالب ناشران بین‌المللی عمدتاً سرشار از تأکید بر اهمیت پرداختن به اخلاقیات در سرتاسر پژوهش و نیز در بیان موضوع آمیخته با گونه‌ای حس اضطرار در مخاطب همراه است.

کلیدواژه‌ها: کتب دانشگاهی، اخلاق پژوهش، جامعه‌پذیری، ناشران بین‌المللی، کتاب‌های روش پژوهش

University Research Methods Textbooks as Agents of Socialization of Students into Ethical Guidelines: A Comparative Case Study

Alireza Rasti¹, Seyyed Ayatollah Razmjoo²

Abstract

University textbooks, especially those taught at a bachelor's degree, are considered as a point of departure of students' socialization into certain issues. In other words, they establish, internalize, and reinforce particular values, beliefs, skills, and knowledge types and shape their worldviews in a more durable way. Therefore, it is imperative that their content be scrutinized in a more scientific and systematic way. Along the same lines, the present case study has sought to compare and contrast research methods textbooks published by the Iranian university textbook publishers of Samt, Payame Noor, and Rahnama Publications whose books are extensively used in the field of language education, with similar textbooks published by prestigious international publishers of Oxford University Press, Sage Publications, and Cambridge University Press, in terms of the likely inclusion of ethical considerations and to identify their (dis)similarities thereby providing the respective policymaker and textbook compiler with a more thorough view of it. The investigation examined the front matter, main body, and the back matter of the said university textbooks to see, with respect to research ethics, what issues had been included/excluded and how they had been represented in/through them. It was found that, whereas the textbooks published by international publishers laid more emphasis on research ethics, the domestic authors had either ignored or treated them implicitly. Further, the materials developed by the international publishers drew attention to dealing with research ethics throughout a work and were expressed in such a way as to arouse a sense of urgency in the audience.

Keywords: university textbooks, research ethics, socialization, international publishers, research methods textbooks

-
1. Associate Professor of Applied Linguistics, Department of Foreign Languages and Linguistics, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran / Department of Foreign Languages, Faculty of Humanities, Salman Farsi University of Kazerun, Kazerun, Fars, Iran.
Email: Alirezarasti771@gmail.com / arasti@saadi.shirazu.ac.ir
 2. Professor of English Language Teaching, Department of Foreign Languages and Linguistics, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: arazmjoo@rose.shirazu.ac.ir

مقدمه

مقطع ورود به دانشگاه یکی از مراحل بسیار مهم زندگی هر فرد است که، به دلیل قرارگیری در بازه زمانی پایان نوجوانی و آغاز جوانی و جدیتی که فرد به نحو قابل‌انتظاری در آن در نگاه به مسائل مربوط به آینده شغلی خود به خرج می‌دهد، باید به صورت ویژه‌تر توسط برنامه‌ریز و تصمیم‌ساز آموزشی بدان نگریسته و برای آن برنامه‌ریزی شود. پژوهش‌های مربوط به معارفه دانشجویی^۱ در این مقطع زندگی تأکید بسیاری بر واکاوی دقیق این دوره دارد (جیست-مکی، وایلی، و ابرا^۲، ۲۰۱۸؛ فارنِس، اسپگنولی، و لیوی^۳، ۲۰۲۲). به طور مشخص، باید برنامه درسی این دوره در هر رشته‌ای مورد کنکاش تیزبینانه‌تری واقع شود تا احیاناً اگر محسنات مغفول مانده و یا ایرادهای احتمالی یافت شود نسبت به اصلاح موضوع برنامه‌ریزی و اقدام شود. برنامه درسی^۴ به عنوان یک اصطلاح در علوم تربیتی و رشته‌های مرتبط با آن، مفهومی اصطلاحاً لغزان (گودسون^۵، ۲۰۰۵) است که به آسانی به تعریف شونده‌گی و مفهوم‌پردازی تن نمی‌دهد و به اشکال مختلف توسط متخصصان امر معنا شده است. در تعاریف قدیمی‌تر، برنامه درسی به تمام مواد و موضوعات درسی اطلاق می‌شود که در یک دوره آموزشی تدریس می‌شود (مک‌دونالد^۶، ۱۹۸۶). این تعریف به دلایلی از جمله این که یادگیری را صرفاً با یک محیط آموزش رسمی فرو می‌کاهد مورد بازبینی قرار گرفته است. امروزه، مخرج مشترک تعاریف جدید برنامه درسی حاکی از به رسمیت شناختن و تأکید بر کلیت تجارب آموزشی (کلی^۷، ۲۰۰۹)، چه در یک محیط رسمی و چه در اوقات فراغت در محیط‌های غیررسمی نظیر خانواده، می‌باشد. یک نمونه از انواع مهم برنامه درسی، که توسط پژوهشگران آموزشی و به طور مشخص آن‌هایی که با تحلیل کتب سروکار دارند، مورد بررسی قرار گرفته است (پیری و نیک‌پیران، ۱۳۹۲، رشیدی و میهمی، ۲۰۱۶؛ شینابه^۸، ۲۰۱۸؛ لی^۹، ۲۰۱۴)، برنامه درسی موسوم به پنهان^{۱۰} می‌باشد؛ بدین معنا که فراگیر مطلبی را، اعم از یک مهارت، دانش، نگرش، و یا ارزش را، بدون این که مدنظر سیاست‌گذار و برنامه‌ریز آموزشی بوده باشد، می‌آموزد برنامه‌های درسی

1. Induction
2. Gist-Mackey, Wiley, & Ebra
3. Farnese, Spagnoli, & Livi
4. Curriculum
5. Goodson
6. Macdonald
7. Kelly
8. Shinabe
9. Lee
10. Hidden Curriculum

مقطع کارشناسی، به دلیل این که به نوعی ترسیم‌گر آینده حرفه‌ای و یا، به تعبیر وایدمان^۱ (۲۰۲۰)، حاوی ارزش‌های شغلی دانشجو هستند، باید به طور مداوم مورد بررسی و بازبینی واقع شوند تا اطمینان حاصل شود دانش‌ها و مهارت‌های مناسب جهت ایفای عملکرد مناسب آن‌ها در زندگی و کار مطمح‌نظر قرار گیرد و باورها و نگرش‌های مخرب در آن‌ها احیاناً محلی از اعراب نداشته باشد. توجه به نوع اخلاقیات گنجانده شده در برنامه‌درسی از جمله موضوعات مهم به اصطلاح با ریسک بالا^۲ است که می‌تواند نسلی از حرفه‌ای‌های اخلاق‌گرا/گریز را پرورش دهد و در درازمدت حتی پیامدهای جدی برای جامعه به همراه داشته باشد. در این راستا، پژوهش به‌عنوان اصلی‌ترین منبع تولید دانش (آری، جیکابز، سورنسون، و واکر^۳، ۲۰۱۹؛ صابری، ۱۳۹۴) و ملاحظات اخلاقی پیدا و پنهان در آن و پایبندی به آن‌ها باید مورد تأکید برنامه‌های درسی کارشناسی باشد - مقطعی که در آن عموماً دانشجویان برای نخستین بار نسبت به پژوهش و قواعد اخلاقی حاکم بر آن جامعه‌پذیر می‌شوند. پژوهش فعلی کوشیده تا با بررسی تطبیقی کتب دانشگاهی موسوم به روش‌شناسی^۴ پژوهش و مورد استفاده در مقطع کارشناسی دانشگاه‌های ایران نشان دهد اصول اخلاق پژوهش در منابع مزبور تا چه میزان و به چه شکل پوشش داده شده است. منظور از کتب روش‌شناسی پژوهش، آن دسته از کتاب‌هایی است که اصول حاکم بر انجام پژوهش اصیل و نظام‌مند و اقسام آن را بر خواننده دانشگاهی عرضه می‌کند. پرسش‌های کلی که مطالعه در پی یافتن پاسخ آن است عبارتند از: (۱) بررسی تطبیقی نمونه کتب درسی دانشگاهی منتشر شده توسط ناشران معتبر داخلی و بین‌المللی در زمینه روش پژوهش، از حیث مباحث اخلاقی، چه الگوهای احتمالی از شمول و یا حذف آن‌ها به دست می‌دهد؟ (۲) در صورت شمول مصادیق اخلاق پژوهش در کتب پیش‌گفته، ماهیت بازتاب آن‌ها به چه صورت است؟

پیشینه پژوهش

چارچوب نظری

انسان همیشه در حال یادگیری دانش‌ها و ارزش‌ها و بروز نقش‌های جدید در زندگیست؛ با این حال، بعضی دانش‌ها، نگرش‌ها، و نقش‌های هویتی در مقاطع مهم زندگی و بزنگاه‌های

1. Weidman
2. High-stakes
3. Ary, Jacobs, Sorensen, & Walker
4. Methodology Textbooks
5. Socialization

آن، یعنی زمانی که فرد از یک دوره سنی به دوره دیگر وارد می‌شود و یا از یک تجربه به تجربه متفاوتی می‌رسد، تأثیر گذاری و ماندگاری بیشتری دارند. برای نمونه، وقتی فرد تحصیل را شروع می‌کند و یا از مدرسه وارد دانشگاه می‌شود، یک سری دانش‌ها، مهارت‌ها، ارزش‌ها، باورها، و ... را (نا)آگاهانه می‌آموزد و نقش‌هایی را اتخاذ می‌کند. به چنین فرایندی در علوم انسانی و اجتماعی، «جامعه‌پذیری»^۱ گفته می‌شود. جامعه‌پذیری، که باعث عملکرد بهینه اجتماعی فرد می‌شود، بر دو گونه است: جامعه‌پذیری اولیه^۲، که در خانواده و در ابتدای راه زندگی یعنی کودکی توسط والدین و دیگر نزدیکان محیطی به کودک رخ می‌دهد؛ و جامعه‌پذیری ثانویه^۳، که عموماً محصول ورود و شرکت در نهادهای رسمی (با کارکرد آموزشی) نظیر مدرسه یا دانشگاه می‌باشد (دارمون^۴، ۲۰۲۴). جامعه‌پذیری، فرایندی سیال و زمان‌بر است که به‌ویژه در محیط‌های آموزشی تأثیر خود را بر گرایش‌ها و نگرش‌های افراد و نقش‌هایی که به خود می‌گیرند بر جا می‌گذارد. جامعه‌پذیری، آن‌هم از نوع ثانویه آن، در سطح دانشگاه در سه مرحله حادث می‌شود:

الف. دانشجوی به عنوان یک نوورود با ارزش‌های شغلی بخصوصی وارد دانشگاه می‌شود.

ب. از طریق تعامل با استادان و هم‌ورودی‌های بخش خود در معرض مجموعه‌ای از تأثیرات اجتماعی، به‌ویژه از نوع فشارهای هنجاری، قرار می‌گیرد.

ج. در سال منتهی به دانش‌آموختگی، یا آن ارزش‌های بدو ورود خود را تعدیل و یا حفظ می‌نماید. (وایدمان، ۲۰۲۰) یکی از ابزارهای آموزشی که نقش مهمی در جامعه‌پذیری فراگیران دارد و به عنوان بخش لاینفکی از برنامه درسی پنهان در خدمت جامعه‌پذیری آن‌هاست (کُردت - کریستیانسون^۵، ۲۰۱۷)، کتاب درسی، به‌ویژه از نوع دانشگاهی آن، می‌باشد. این مواد آموزشی، چه به صورت مثبت و چه منفی، ارزش‌ها و دیدگاه‌های مشخصی را در دانشجویان ایجاد و تثبیت و یا بازتولید می‌کنند. از طریق این منابع جهان‌بینی‌های مشخصی در فراگیران شکل و مبنای عملکرد آتی آن‌ها قرار می‌گیرد. از بعد مثبت، به عنوان مثال، کتاب دانشگاهی حاوی مطالب و تصاویر مربوط به نظم و انضباط محیط آموزشی این قابلیت را دارد که فراگیر را در عمل نظم‌پذیر بار آورد و یا تدریجاً دغدغه آن را در آن‌ها ایجاد کند. از بعد منفی نیز کتاب حاوی اطلاعات و تصاویر نقش‌های جنسیتی کلیشه‌ای (مثلاً خانه‌داری خانم‌ها و

1. Socialization
2. Primary Socialization
3. Secondary Socialization
4. Darmon
5. Curdt - Christiansen

نقش‌های فعال بیرونی آقایان) می‌تواند، با آشنا ساختن نسلی از فراگیران با چنین مقولاتی، به ایجاد ذهنیت مردسالارانه و یا توسعه جامعه‌ای جنسیت‌زده بینجامد. بی‌تردید، کتاب‌های دانشگاهی روش‌شناسی، که در مقاطع پایین به‌ویژه کارشناسی، معرفی و تدریس می‌شوند، نسل یا نسل‌های آتی پژوهشگران هر جامعه را می‌سازند و ذهنیت خاصی را نسبت به پژوهش در آن‌ها نهادینه می‌کنند. مشاهده عمومی پژوهشگر حاضر به عنوان یک عضو هیأت علمی دانشگاه حاکی از آن است که این منابع اثرگذاری انکارناپذیری بر انگاره‌های ذهنی محققان دارند، به گونه‌ای که مثلاً آن‌ها را نسبت به یک طرح پژوهشی^۱ بخصوص (کمی، کیفی، و یا تلفیقی) متمایل و از بقیه چه بسا دلزده می‌کند. در مورد بحث مهم اخلاق هم نقش کتاب‌های روش پژوهش در جامعه‌پذیری دانشجویان نسبت به رعایت یا عدم رعایت آن‌ها بسیار برجسته است (دیکسون و کوورک^۲، ۲۰۱۸).

پژوهش‌های صورت گرفته بر روی کتب دانشگاهی

بررسی پیشینه پژوهش جاری به وضوح بیانگر این نکته است که چندین پژوهش کتاب‌کاوی^۳ به موضوع پوشش (میزان) ملاحظات اخلاقی در کتاب‌های روش پژوهش رشته‌های مختلف پرداخته‌اند. برای مثال، مک اسکیمینگ، سیور، و کینگ^۴ (۲۰۰۰) با تحلیل محتوای یازده کتاب روش پژوهش جرم‌شناسی و حقوق جزا متوجه این نکته شدند که این کتاب‌ها هر چند در برگیرنده درجات مختلفی از مصادیق اخلاقی هستند، بعضی از مهم‌ترین موضوعات و ملاحظات اخلاقی در آن‌ها نادیده گرفته شده است. کمایش همین نتیجه در بررسی ۲۵ کتاب مقدماتی روش پژوهش در رشته جزا و جرم‌شناسی توسط راینبرگر^۵ (۲۰۰۷) به دست آمد. محقق در پژوهش خود به این نتیجه رسید که مباحث اخلاق پژوهش در کتب فوق عمدتاً جسته و گریخته و به شکل محدود ارایه شده است. مطالعه اخیر انجام شده توسط لپیچ و لوتر^۶ (۲۰۲۴) در همین رشته نتایج نسبتاً متفاوتی به دست داد از این حیث که کتب جدید رشته تقریباً همگی به موضوع به صورت عملی و در قالب تمرین پرداخته بودند. مطالعاتی از این جنس در سایر رشته‌های علوم انسانی و

1. Research Design
2. Dixon & Quirke
3. Textbook Analysis
4. McSkimming, Sever, & King
5. Rhineberger
6. Lepage & Luther

اجتماعی نظیر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، تجارت، و ... نیز صورت گرفته است و نتایج آن‌ها تقریباً به طور کامل مبین عدم توجه مکفی و پرداخت مناسب به موضوع اخلاق پژوهش در آن‌هاست. برای مثال، کورن^۱ (۱۹۸۴) با بررسی کتاب‌های روش‌شناسی رشته روان‌شناسی پی برد که یک‌پنجم منابع موجود در پوشش محتوا به مبحث حیاتی اخلاق پژوهش ورود نکرده‌اند. در پژوهش صورت گرفته توسط دیکسون و کوورک^۲ (۲۰۱۸) در رشته جامعه‌شناسی نتایج کاملاً متفاوتی به دست آمد. پژوهشگران با بررسی ۱۸ کتاب روش پژوهش پرفروش در آمریکای شمالی دریافتند که مباحث اخلاقی بیشتر در مبحث آزمایش‌های علمی با ذکر نمونه مطرح و بررسی شده است؛ با این حال، رویکرد حاکم بر ارایه مطالب مربوط به اخلاق پژوهش در داده‌های مطالعه بیشتر مرحله‌ای است تا تفصیلی؛ بدین معنا که اخلاقیات را تنها در مراحل خاصی از روند یک پژوهش در نظر می‌گیرند و نه در سرتاسر فرایند طراحی و اجرای آن. در پژوهشی دیگر که توسط ون در کالک^۳ (۲۰۱۹) در زمینه بررسی کتب رشته حسابداری صورت گرفت، محقق نشان داد که ملاحظات اخلاق پژوهش به صورت گذرا و کم‌دامنه در آن‌ها مورد بحث قرار گرفته است. جستجوی پیشینه پژوهش در حوزه زبان‌شناسی کاربردی نشان داد که تنها یک مطالعه اخیراً در باب پوشش اصول اخلاق در کتاب‌های روش‌شناسی صورت گرفته است. در این پژوهش وود و همکاران^۴ (۲۰۲۴) با انجام پیمایشی^۵ بر روی ۲۴ کتاب منتشر شده در بازه زمانی منتهی به پژوهش و نیز مطالعه^{۲۳} سرفصل درسی در درس روش پژوهش متوجه شدند که گنجاندن این اصول در کتاب‌ها بیشتر معطوف به الزامات کمیته‌های اخلاق پژوهش و در برنامه‌ریزی درسی دوره‌ها صرفاً محدود به جلسه یا جلساتی خاص می‌باشد. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در این زمینه خلأ پژوهشی وجود دارد که باید توسط زبان‌شناسان کاربردی مورد توجه قرار گیرد. پژوهش حاضر کوشیده تا با تحلیل کتب روش پژوهش زبان‌شناسی کاربردی که به‌خصوص در مقطع کارشناسی، یعنی سن جامعه‌پذیری دانشجویان نسبت به شغل و حرفه آتی خود، در بافت ایران مورد استفاده قرار می‌گیرند، مشخص کند آیا و یا تا چه میزان دستورالعمل‌ها و الزامات انجام پژوهش اخلاق‌مدار در آن‌ها گنجانده و احیاناً عرضه و برجسته‌نمایی شده است.

1. Korn
2. Dixon and coworkers
3. van der Kolk
4. Wood et al.
5. Survey

روش پژوهش

پژوهش حاضر مشتمل بر تحلیل محتوای کیفی سه کتاب دانشگاهی مربوط به روش‌شناسی پژوهش در رشته‌های زبان‌شناسی/ زبان‌شناسی کاربردی، تألیف انتشارات دانشگاهی معتبر داخلی سمت (سازمان تهیه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها) و پیام نور، و نیز انتشارات رهنما واقع در تهران که کتاب‌های آن، براساس دانش و دیدگاه درونی^۱ پژوهشگران، مورد استفاده گسترده استادان گرایش‌های مختلف زبان انگلیسی در امر تدریس قرار می‌گیرد، می‌باشد. این کتاب‌ها همگی توسط استادان مجرب و برجسته کشوری تهیه و تدوین و به زبان انگلیسی به بازار نشر عرضه شده است. نمونه‌گیری مورداستفاده در این مطالعه، از نوع هدفمند^۲ می‌باشد؛ بدین صورت که از مجموع ۲۶ کتاب روش پژوهش در دسترس در کتابخانه دانشگاهی که نویسنده اول در آن به تدریس اشتغال دارد، ۶ کتاب (به شرح جدول ۱) گزینش شد. در این نوع از نمونه‌گیری، حجم نمونه براساس معیارهایی صریح، به گونه‌ای که برای پاسخدهی به پرسش‌های پژوهش مناسب باشد (برایمن^۳، ۲۰۱۶)، انتخاب می‌شود. بنابراین، مبنای گزینش نمونه‌ها، که چنانچه گفته شد آشنایی پژوهشگران با آن‌ها در مقام یک استاد دانشگاه نیز دخیل بوده است، معیارهای زیر بوده است:

الف. کتاب‌ها بایستی از کتب دانشگاهی مورد استفاده در مقطع کارشناسی، به‌ویژه رشته آموزش زبان انگلیسی، که دانشجویان به طریق اولی برای نخستین بار از طریق آن‌ها با مقوله پژوهش آشنا می‌شوند، انتخاب می‌شدند.

ب. هم در مورد کتب داخلی و هم خارجی اعتبار ناشر و نویسنده (رتبه علمی و دانشگاه محل تدریس) مدنظر بوده است.

ج. در این مرحله، گستردگی توزیع کتاب‌ها و فراگیری آن‌ها نیز لحاظ شده است.

د. کتاب‌ها به تعداد برابر از میان کتب داخلی و خارجی گزینش شده‌اند.

نکته حائز اهمیت این که به دلیل تعداد زیاد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در سطح کشور و گستردگی مؤسسات مجری دوره آموزش زبان انگلیسی، چه در سطح دانشگاه‌های دولتی، پیام نور، و آزاد، بیشتر این کتاب‌ها در حدود دو دهه مورد استفاده استادان و دانشجویان بسیاری در سنوات مختلف قرار گرفته و هم‌چنان می‌گیرد و بارها تجدید چاپ شده‌اند. از این

1. Insider
2. Purposive Sampling Procedure
3. Bryman

رو، با توجه به آشنایی پژوهشگران با منابع مورد تقاضای تدریس در دانشگاه‌های کشور در درس روش پژوهش، به‌خصوص پژوهشگر دوم که تخصص وی تدریس کتب روش پژوهش در هر سه مقطع تحصیلی می‌باشد، سه کتاب تألیف فرهادی (نشر پیام نور)، هاشمی (نشر سمت)، و کیانی (نشر رهنما) برای تطبیق با منابع خارجی انتخاب گردید. از آنجا که مطالعه مورد کاوی کنونی حالت تطبیقی دارد و، چنانچه پیش‌تر اظهار شد، قرار است مبحث اخلاق پژوهش را در کتب دانشگاهی انتشارات معتبر و فراگیر دانشگاهی داخل کشور و انتشارات معتبر بین‌المللی در رشته زبان‌شناسی کاربردی مورد سنجش قرار دهد تا در پرتو آن نویافته‌هایی حاصل شود، از سه کتاب روش‌شناسی پژوهش از سه ناشر معتبر آکسفورد، کمبریج، و سیج نیز استفاده گردید. پژوهش کنونی در بازه زمانی شش ماهه نخست سال ۱۴۰۳ انجام شد. علت استفاده از سه کتاب مزبور، افزون بر ایجاد تعادل و هم‌سنگی در تعداد مورد سنجش با آثار داخلی، این بود که نویسندگان معنی دورنی‌ای، براون، و کرسول صراحتاً در قسمت منابع دروس مقدمات پژوهش و روش‌های پژوهش و تحلیل داده در آموزش زبان در سند برنامه درسی مقطع کارشناسی رشته آموزش زبان انگلیسی نیز پیشنهاد شده‌اند و بعضاً در دانشگاه‌های ما جهت تدریس توسط استادان مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند. علت گزینش کتاب سوم (نشر سیج)، افزون بر حفظ تعادل در تعداد کتب مورد سنجش در این مرحله و نیز ذکر آن در سند برنامه درسی مقطع کارشناسی به عنوان منبع پیشنهادی درس‌های مرتبط با پژوهش در مقطع کارشناسی، ارجاعات مکرر سایر کتب روش پژوهش به کار رفته در این پژوهش به آن به عنوان یکی منبع دست اول می‌باشد. مختصات بیشتر این شش کتاب در جدول ۱ آمده است:

جدول ۱ مشخصات کتاب‌های روش‌شناسی تألیف داخل و خارج مورد استفاده در مطالعه حاضر

سال انتشار	تعداد فصل/صفحه	مخاطب اعلام شده	نویسنده/ناشر	نام کتاب
۱۳۸۸ خورشیدی	۳۱۴/۱۶	دانش‌جوهای کارشناسی گرایش- های زبان انگلیسی	حسین فرهادی / انتشارات پیام نور	Research Methods in Applied Linguistics 1 & 2
۱۴۰۲ خورشیدی	۲۹۶/۱۸	دانش‌جوهای کارشناسی گرایش- های زبان انگلیسی	سید محمدرضا هاشمی / انتشارات سمت	Understanding Research in Applied Linguistics
۱۳۹۷	۱۹۶/۱۱	دانش‌جوهای	غلامرضا کیانی /	Research Methods in ELT and Applied

سال انتشار	تعداد فصل / صفحه	مخاطب اعلام شده	نویسنده / ناشر	نام کتاب
خورشیدی		کارشناسی و مقطع تحصیلات تکمیلی گرایش‌های زبان انگلیسی	انتشارات رهنما	Linguistics
۲۰۰۷ میلادی	۳۳۶ / ۱۴	دانشجویان زبان-شناسی کاربردی	زولتان دورنی‌ای ^۱ / انتشارات دانشگاه آکسفورد ^۲	Research Methods in Applied Linguistics: Quantitative, Qualitative, and Mixed Methodologies
۱۹۸۸ میلادی	۲۱۹ / ۱۳	معلمان زبان دوم	جیمز دین براون ^۳ / انتشارات دانشگاه کمبریج ^۴	Understanding Research in Second Language Learning
۲۰۰۹ میلادی	۲۶۰ / ۱۰	دانشجویان کارشناسی تا دکتری	جان دابلیو کرسول ^۵ / انتشارات سیج ^۶	Research Design: Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods Approaches

روش پژوهش به کار رفته در جستار حاضر از نوع تحلیل محتوای کیفی^۷ بوده که در آن تفسیر پژوهشگر از محتوای داده‌ها به شیوه‌ای نظام‌مند و در قالب استخراج الگوهای معنایی (اسلوی^۸، ۲۰۲۰) بر خواننده عرضه می‌شود. در این جستار با مطالعه سطر به سطر محتوای کتب، مصادیق احتمالی مربوط به اخلاق پژوهش و نوع آن (مطابق با فهرست مصادیق اخلاقی ده گانه کورن^۹، ۱۹۸۴) استخراج و در قالب گزارش در قسمت یافته‌ها و بحث ارائه و گنجانده شده است:

جدول ۲ فهرست مصادیق اخلاق پژوهش (برگرفته از کورن، ۱۹۸۴)

اصول اخلاق در پژوهش	
بررسی جایگزین‌ها	اصل یک
توافق شفاف و عادلانه	اصل دو
رضایت مکتوب	اصل سه

1. Zoltán Dörnyei
2. Oxford University Press (OUP)
3. James Dean Brown
4. Cambridge University Press (CUP)
5. John W. Creswell
6. Sage
7. Qualitative Content Analysis (QCA)
8. Slevi
9. Korn

اصول اخلاق در پژوهش	
عدم فریب شرکت کننده	اصل چهارم
توجه شرکت کننده	اصل پنجم
آزادی انصراف	اصل ششم
عدم توسل به فشار یا زور	اصل هفتم
پرهیز از آسیب‌رسانی و ایجاد ناراحتی	اصل هشتم
ضرورت پیگیری	اصل نهم
محرمانگی	اصل دهم

شایان ذکر است که جهت اختصار و به دلیل نزدیکی و هم‌پوشانی زیاد عناوین کتب در تحلیل پیش رو از نام نویسندگان آثار به جای کتاب استفاده شده است. هم‌چنین، در این کنکاش علمی افزون بر محتوای اصلی (فصل‌ها)، پیش‌محتوا^۱ (شامل فهرست مندرجات، پیش‌گفتار، و مقدمه) و نیز پس‌محتوا^۲ (مؤخره، پیوست، و ...) نیز بررسی شد تا میزان پوشش احتمالی و نحوه آن در کتاب‌های مورد بررسی بر خواننده عرضه و برای وی روشن شود.

یافته‌های پژوهش

۱. میزان و ماهیت احتمالی شمول مباحث اخلاق پژوهش در کتاب‌های دانشگاهی داخل در بررسی و خوانش دقیق و سطر به سطر کتاب‌های روش پژوهش تألیف فرهادی، هاشمی، و کیانی و به ویژه در واکاوی پیش‌محتوای آن‌ها در بخش فهرست مندرجات مشخص گردید که هیچ‌بخش اصلی و یا فرعی، حتی در حد چند سطر، به نمودهای درستکاری و یا بدرفتاری‌های پژوهشی اختصاص داده نشده است و بیشترین تأکید در این آثار بر طراحی و انجام اسلوب مند ساختار پژوهش بوده است تا اندیشیدن در مورد و یا مواجهه احتمالی با موضوعات یا وسوسه‌های مربوط به اخلاق پژوهش. حتی در آنجا که از مواردی بدیهی اما مهم هم‌چون گردآوری اطلاعات از طریق مصاحبه و پرسش‌نامه صحبت به میان آمده اخلاقیات پژوهش چندان مورد توجه قرار نگرفته است. این امر از دو جهت غریب می‌نماید: نخست این که متخصصان (برای نمونه، ر.ک. کامستاک^۳، ۲۰۱۲) امروزه اخلاق پژوهش و رعایت آن را چنان بااهمیت تلقی می‌کنند که آن را مسئولیت اجتماعی پژوهشگر به شمار

1. front matter
2. back matter
3. Costock

می‌آورند. نکته‌ی حائز اهمیت بعدی این است که با توجه به این که کتب، و به‌ویژه از نوع درسی آن در نظام‌های آموزشی کشوری هم‌چون ایران، که با شمارگان زیاد و در مقیاس وسیع در میان جمعیت چندین میلیونی دانشجوی کشوری توزیع می‌شوند و در دسترس قرار می‌گیرند، می‌توانند اثر جامعه‌پذیری بیشتر و فراگیرتری از خود به جا بگذارند. در صورتی که ملاحظات مهم اخلاق پژوهش بخشی از برنامه‌ی درسی پنهان قرار گیرند، یعنی خواسته یا ناخواسته محتوای آن توسط نویسندگان و توسعه‌ی مدرس دوره گنجانده و تدریس نشود، ممکن است از نقطه‌نظر جامعه‌پذیری، این تلقی در دانشجویان پیش بیاید که این مباحث اعتبار چندانی ندارند و فرع بر انجام پژوهش واقع می‌شوند. در نتیجه، ممکن است در میان این نسل پژوهشگرانی یافت شوند که به اخلاقیات پژوهش واقعی نمی‌نهند و، علاوه بر خدشه به اعتبار خود و مراکز علمی کشور، مسیر علم و پژوهش را منحرف می‌کنند و بعضاً یافته‌های ضدعلمی به جامعه انتقال می‌دهند. برای نمونه، کتاب فرهادی (۱۳۸۸) موسوم به Research Methods in Applied Linguistics 1 & 2، که در اصل برای دانشجویان دانشگاه پیام نور و توسط انتشارات این دانشگاه با مأموریت آموزش از راه دور نگاشته و منتشر شده است و به صورت گسترده در سراسر ایران توسط استادان و دانشجویان پیش گفته و حتی سایر دانشگاه‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد، حتی در موارد مشهودی هم‌چون بحث پیرامون روش‌های گردآوری داده نظیر مشاهده و مصاحبه ملاحظات اخلاقی پژوهش بدیهی شمرده شده است:

(1)

10.6.3 Conducting an Interview

There are certain principles to be considered by the interviewers in conducting an interview. The following suggestions may help researchers to conduct the interview in such a way that more reliable and valid pieces of information can be obtained.

10.6.3.1 Preparing for the Interview

The interviewer should be quite clear on the areas upon which the questions should be prepared. Asking appropriate questions which are quite relevant to the variables in the research question is of great importance. Since interviews take a lot of time, the interviewer should conduct the interview with preparation to avoid waste of time (فرهادی، ۱۳۸۸، صص. ۱۵۶-۱۵۵)

برگردان: ۳,۶,۱۰ انجام مصاحبه: در انجام مصاحبه اصول مشخصی وجود دارد که باید توسط مصاحبه‌گران مدنظر قرار گیرد. پیشنهادهایی که در زیر آمده می‌تواند پژوهشگران را در انجام مصاحبه به گونه‌ای که داده‌های پایا و روا به دست آورند کمک نماید.

۱۰, ۳, ۶, ۱۰ آماده شدن برای مصاحبه

مصاحبه‌گر باید در زمینه پرسش‌هایی که باید آماده شود وضوح کامل داشته باشد. طرح سؤالات مناسب که با متغیرهای پرسش پژوهش مرتبط باشد از اهمیت بسیاری برخوردار است. از آنجایی که مصاحبه‌گر زمان بر است، مصاحبه‌گر باید با آمادگی مصاحبه را انجام دهد تا از اتلاف وقت احتراز کند (... همان گونه که ملاحظه می‌شود، کتاب پیش‌گفته و سایر کتاب‌های روش‌شناسی چاپ داخل کشور در مباحث مهمی هم‌چون انجام مصاحبه با شرکت‌کنندگان پژوهش، که درهم آمیختگی بسیاری با مسایل اخلاقی و بایدها و نبایدهای آن دارد، تقریباً هیچ اشاره مستقیمی به آن‌ها ننموده است و دغدغه خود را صرفاً بر انجام نظام‌مند توأم با قدرت پژوهش^۱ متمرکز نموده است تا ورود به مباحثی هم‌چون کسب اجازه از افراد شرکت‌کننده یا مسؤولان یک سایت پژوهش^۲، و بیان و تضمین مکفی محرمانگی اطلاعات افراد و داده‌های احتمالی عرضه شده توسط آنان. در منابع معتبر روش‌شناسی پژوهش، مقوله اخلاق پژوهش عموماً به دو صورت نگریسته می‌شوند: نخست، در قالب عرضه مجموعه‌ای از ملاحظات، توصیه‌ها، و اصول اخلاقی که در هر مرحله از پژوهش و بسته به مسائلی هم‌چون نوع پژوهش و ماهیت موجودیت‌های دخیل در آن (انسان‌ها، حیوانات، اسناد، و ...)، شکل کمابیش ثابتی دارند؛ و دوم در قالب موضوعاتی که عمدتاً به صورت غیر قابل پیش‌بینی ممکن است در طول مسیر پژوهش آشکار شوند و تضادها، دوراهی‌ها، و چالش‌های اخلاقی متوجه پژوهشگر نمایند (کرسول، ۲۰۰۹؛ یاو، پلانسکی، لارسون، استرلینگ، و کیتو^۳، ۲۰۲۳). در بررسی محتوای کتب روش‌شناسی نویسندگان داخلی مشخص شد که تقریباً هیچ کدام از دو رویکرد فوق نسبت به گنجاندن محتوای اخلاقی در آثار دیده نمی‌شود، حتی مورد بدیهی اول. با در نظر گرفتن معیارهای حاکم بر جامعه دانشگاهی در دوران معاصر و جامعه تألیف کتب روش‌شناسی این نقیصه بزرگی است که در بازویراست‌ها باید مرتفع شود. در غیر این صورت، همان‌گونه که اشاره شد، ممکن است دانشجویان را که پژوهشگران فردا هستند با نوع خاص و محدودی از جامعه‌پذیری دوران کارشناسی نسبت به مقولات اخلاقی بار آورد. در بررسی کتب تألیف داخل تنها به صورتی بسیار محدود و یا به شکل ضمنی جملات و

1. Research Rigor
 2. Research Site
 3. Yaw, Plonsky, Larsson, Sterling, & Kytö

مواردی یافت شد که می‌تواند به نوعی دلالت بر مقولات و مقومات اخلاقی پژوهش حمل شود؛ هر چند خبری از تأکید بر آن‌ها نیست:

(2): Indirect observation is not as systematic as the direct observation. Of course, when the observation is indirect and unknown, the obtained data are quite natural. However, ethical principles of research do not allow the invasion of the privacy of the people (فرهادی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۴).

(برگردان: مشاهده غیرمستقیم به اندازه مشاهده مستقیم اسلوب‌مند نیست. البته زمانی که مشاهده غیرمستقیم و بدون اطلاع قبلی است، داده‌ها کاملاً طبیعی هستند. با این وجود، اصول اخلاق پژوهش اجازه تعدی به خلوت افراد را نمی‌دهد).

(3): ... the interviewer should establish rapport with the interviewee through pleasant and enthusiastic behavior. Any attempt which might put pressure on the interviewee should be avoided altogether (فرهادی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۵).

(برگردان: مصاحبه‌گر باید با رفتاری خوشایند و مشتاقانه با مصاحبه‌شونده ارتباط بگیرد. باید از هر گونه تلاشی که احیاناً فشار بر مصاحبه‌شونده وارد نماید، به طور کامل پرهیز نمود.) همان‌طور که از مثال (۲) فوق پیداست، نویسنده به صورتی مستقیم اما کاملاً کلی به وجود مباحث اخلاقی در انجام پژوهش‌های مستلزم مشاهده و محدودیت‌هایی که رعایت آن بر سر راه پژوهشگر قرار می‌دهد اشاره کرده است. چنین ارجاعی به مباحث، بسیار محدودددامنه و پراکنده است. در موارد دیگر، چنانچه ذکر شد، به صورتی غیرصریح و باز به گونه‌ای کم‌دامنه (مثال ۳) بایستگی توجه و رعایت پاره‌ای اصول اخلاق پژوهش گوشزد شده است. چنین دربرگیرندگی اندکی از اصول اخلاق پژوهش ممکن است این پیام را به دانشجوی فعلی مقطع کارشناسی و پژوهشگر بالقوه آتی کشور منتقل کند که نظام‌مند و علمی و قدرتمند بودن پژوهش بر مسایل دیگر نظیر صرف وقت پیرامون الزامات اخلاقی ارجح است. به طور خلاصه، تنها دو مورد از اصول اخلاق پژوهش (کورن، ۱۹۸۴)، آن‌هم عدم فشار و محرمانگی، به صورتی کم‌دامنه و گذرا در کتب بالا مورد اشاره قرار گرفته است. ۲. میزان و ماهیت شمول مباحث اخلاق پژوهش در کتاب‌های دانشگاهی انتشارات بین‌المللی در بررسی سه نمونه کتاب روش‌شناسی پژوهش مربوط به انتشارات آکسفورد، سیج، و کمبریج، یعنی دورنی‌ای، کرسول، و براون، مشخص شد که، در حالی که مورد اخیر یعنی براون هم‌چون کتاب‌های روش‌شناسی داخلی (فرهادی، هاشمی، و

کیانی) نسبت به این موضوع سکوت کرده است، دو مورد نخست به شکلی صریح و نسبتاً مفصل مبحث اخلاق پژوهش را در قالب عناوین فرعی درون فصل‌ها گنجانده‌اند. چنین پرداختی در زیر به طور مفصل و با ذکر نمونه مورد بررسی قرار گرفته است:

الف. بررسی میزان و ماهیت موارد شمول مبحث اخلاق پژوهش در دورنی‌ای (۲۰۰۷):
تأملی در کتاب تألیف دورنی‌ای و به‌ویژه در پیش‌محتوا و مندرجات آن نشان می‌دهد که نویسنده در فصل سه با عنوان (3 Quality criteria, research ethics, and other research issues)، موضوع اخلاق پژوهش و لزوم توجه به آن را در ده صفحه (۶۳-۷۲) و به صورتی معنادار در کنار معیارهای تضمین کیفیت پایایی و روایی پژوهش قرار داده است تا احتمالاً این نکته را القا کرده باشد که پژوهش، در عین نظام‌مند بودن، باید اخلاق‌گرایانه نیز باشد. افزون بر این بخش، که صراحتاً به مباحث اخلاقی پژوهش می‌پردازد، در جاهای دیگر نیز چنین اشاراتی به شکل صریح، اما ذیل قسمت‌های حاوی عنوان‌های دیگر، در کتاب به چشم می‌خورد. اهمیت موضوع به گونه‌ای است که عنوان صریح و فراگیر (research ethics) در صفحه ۳۳۴ در نمایه قسمت پس‌محتوای کتاب برای اطلاع و راهنمایی بیشتر خواننده به چشم می‌خورد. در محتوای اصلی کتاب در سه جا ملاحظات مربوط به رعایت اخلاق پژوهش ذکر شده است: در بند آغازین فصل سوم (بعد از فصل نخست در آمد و فصل دوم مربوط به معرفی و تمایز سه «پارادایم» روش پژوهش یعنی کمی، کیفی، و تلفیقی)، که به معرفی تیتروار محتوای فصل شامل «چند موضوع اساسی پژوهش» از جمله «معیارهای کیفی» (دورنی‌ای، ۲۰۰۷، ص. ۴۸) می‌پردازد، دورنی‌ای با شناسایی و تأکید بر خلأ موجود در این زمینه توجه مخاطب را به مقوله مهم ملاحظات و مناسبات اخلاق پژوهش جلب می‌نماید و اظهار می‌دارد که «اخلاق پژوهش ... مسأله به طرز غریبی مغفول مانده در بسیاری از پژوهش‌های زبان‌شناسی کاربردی است» (دورنی‌ای، ۲۰۰۷، ص. ۴۸) و تنها زمانی بروز و نمود پیدا می‌کند که محقق ناگزیر از گزارش آن جهت اخذ یک مدرک مقطع تحصیلات تکمیلی و یا الزام به چاپ مطلبی در بعضی نشریات باشد:

The second topic to cover is research ethics, which is a curiously neglected issue in much applied linguistics research and often surfaces only when researchers realize that they need to produce some 'ethical clearance' for their study if they want to submit the results to obtain a postgraduate degree or to be published in certain journals ... (دورنی‌ای، ۲۰۰۷، ص. ۴۸).

The primary principle of research ethics is that no mental or physical harm should come to the respondents as a result of their participation in the investigation. This principle overrides all other considerations. (دورنی‌ای، ۲۰۰۷، ص. ۶۷).

برگردان: اصل اولیه در اخلاق پژوهش این است که نباید هیچ آسیبی اعم از جسمانی و روحی در نتیجه مشارکت شرکت‌کننده در مطالعه متوجه وی باشد. این اصل بر سایر ملاحظات ارجحیت دارد.

ب. بررسی میزان و ماهیت موارد شمول مبحث اخلاق پژوهش در کرسول (۲۰۰۹):
همانندی‌های نسبتاً زیادی میان کتاب کرسول (۲۰۰۹) و دورنی‌ای (۲۰۰۷)، چه در رویکرد کلی به پژوهش چه در نگاه به مسائلی نظیر اخلاق پژوهش، در نگاه نخست به چشم می‌خورد. هر دو کتاب مشتمل بر مطالبی درباره هر سه طرح پژوهش یعنی کمی، کیفی، و تلفیقی می‌باشند و جهان‌بینی پشت هر دیدگاه را موشکافانه مورد بررسی قرار می‌دهند. از بعد اخلاق پژوهش، کتاب کرسول (۲۰۰۹)، هم‌چون دورنی‌ای (۲۰۰۷)، رویکردی فراگیر به این مقوله دارد؛ بدین معنا که توجه به ملاحظات اخلاقی و پیش‌بینی آن‌ها را در «تمام مراحل فرایند پژوهش» (ص. XXIII) بایسته می‌داند. مطابق این دیدگاه، پژوهشگر باید در هر آن انتظار مواجهه با تعارضات و مشکلات اخلاقی برآمده از رابطه خود با سایر ذی‌نفعان پژوهش و حل و فصل آن‌ها را داشته باشد. گوشزد چنین نکته‌ای در پیش‌گفتار مؤلف کمک‌شایانی به ایجاد این ذهنیت نو در پیوند با اخلاق پژوهشی می‌نماید. با نگاهی به پیش‌محتوای کرسول (۲۰۰۹)، اعم از فهرست مندرجات و پیش‌گفتار، متوجه می‌شویم که مقوله پیش‌گفته یعنی اصول اخلاقی نقش بسیار پررنگی در ویژگی جامعه‌پذیرانه کتاب ایفا می‌کند، به گونه‌ای که علاوه بر این که یک فصل (فصل چهارم) به آن اختصاص پیدا کرده، در جای‌جای کتاب نیز می‌توان تلنگر نویسنده را نسبت به موضوع حس کرد. رویکرد کلی کتاب نسبت به مقوله اخلاقیات پژوهش پیش‌دستانه است، آن‌گونه که در پیش‌گفتار اشاره شده است: «قبل از آغاز مراحل پژوهش، پیشنهاد می‌کنم محققان در مرحله طراحی طرح پژوهشی خود ... نکات اخلاقی که ممکن است به صورت بالقوه در حین کار پیش‌بیاید پیش‌بینی کنند.» (ص. XXV). نویسنده با تکرار موضوع در بخش‌ها و مناسبت‌های مختلف کتاب کوشیده تا بر آن تأکید ویژه‌ای بگذارد:

Before writing the proposal, it is useful to consider the ethical issues that can be anticipated and described in the proposal. These issues relate to all phases of the research process (کرسول، ۲۰۰۹، ص. ۹۳).

برگردان: قبل از نوشتن طرح پژوهش، بررسی موضوعات اخلاقی که می‌توان پیش‌بینی و توصیف کرد، مفید است. این موضوعات مربوط به تمامی مراحل پژوهش می‌باشند. فصل چهار کتاب نسبتاً مفصل به طرح یک سری مسایل که در مراحل مختلف طراحی، اجرا، و ثبت و نگارش پژوهش نویسنده را ناگزیر به استدلال اخلاقی و تصمیم‌سازی می‌کند، می‌پردازد. این مراحل عبارتند از: نکات اخلاقی در طرح مسأله، هدف و پرسش‌ها، گردآوری داده‌ها، تحلیل و تفسیر آن‌ها، و نهایتاً در نگارش و نشر یافته‌های پژوهش (کرسول، ۲۰۰۹). نویسنده در طرح موضوع پیرامون هر یک از طرح‌های عمده پژوهش، ملاحظات اخلاقی خاص آن‌ها را نیز توضیح می‌دهد و در نهایت در پس‌محتوا، به‌ویژه در بخش نمایه موضوعی شماره صفحاتی که در آن واژه اخلاق و مشتقات آن در پیوند با پژوهش آمده ذکر کرده است تا توجه خواننده را به این موضوع مهم جلب نماید. یکی از ویژگی‌های بارز کتاب و البته نقطه افتراق آن با دورنی‌ای (۲۰۰۷)، اتخاذ نگاه عملی و تجربی به موضوعات اخلاقی پژوهش بوده است، به گونه‌ای که نویسنده تمریناتی را هر چند به صورت محدود به دانشجو و خواننده جهت انجام سپرده است:

Consider one of the following ethical dilemmas that may face a researcher. Describe ways you might anticipate the problem and actively address it in your research proposal ... (کرسول، ۲۰۰۹، ص. ۹۳).

برگردان: یکی از دوراهی‌های اخلاقی زیر را که پژوهشگر ممکن است با آن مواجه شود، در نظر بگیرید. راه‌های احتمالی پیش‌بینی معضل توسط خودتان را تشریح کنید و فعالانه در طرح پژوهش خود بدان پردازید ... همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در حالی که در کتاب‌های تألیف نویسندگان داخل در حوزه زبان‌شناسی کاربردی توجه چندانی، آن‌هم به شکل صریح، به مقوله اخلاق پژوهش نشده و تنها جملاتی پراکنده در منابع اشاراتی غیرمستقیم به این موضوع بسیار مهم برای آینده دانشجو دارند، دو نویسنده از مجموع سه نویسنده بین‌المللی به صورتی ساختارمند در جای‌جای کتاب خود به این مهم پرداخته‌اند؛ کتاب نویسنده سوم، یعنی براون (۱۹۸۸) هم احتمالاً به خاطر قدیمی بودن اخلاق پژوهش را در خود جای نداده است. با این حال، به‌رغم پوشش نسبتاً مناسب محتوا، به لحاظ آرایه

محتوا، مطالب پاره‌ای موارد حالت توضیحی به خود گرفته‌اند و در آن‌ها کمتر خبری از تمرین و فعالیت‌های عملی اخلاق پژوهش که باعث تثبیت و پیگیری یادگیری شود است. در تحلیل پایانی باید اظهار داشت که از میان فهرست نمودهای اخلاق پژوهش (کورن، ۱۹۸۴)، اصول محرمانگی، عدم توسل به فریب، موافقت و جلب رضایت شرکت‌کننده پژوهش، پرهیز از آسیب‌رسانی جسمی و روحی به وی، و تلویحاً به‌ویژه در کتاب دورنی‌ای (۲۰۰۷)، بررسی روش‌ها و راهکارهای جایگزین پژوهشی به درجاتی مورد تأکید قرار گرفته و بر مخاطب دانشگاهی عرضه شده است.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، کتاب‌های درسی به‌طور عام و دانشگاهی به‌طور خاص، به عنوان اجزای برنامه درسی پنهان، ارزش‌ها و باورهای بخصوصی را در فراگیران ایجاد، درونی‌سازی، و تثبیت می‌کنند. در این میان، نقش کتب دانشگاهی در چنین باورمندی و ارزش‌گرایی بسیار برجسته و مهم می‌نماید از این جهت که در این مقطع دانشجویان قرار است مهارت‌ها و دانش‌های حرفه‌آینده خود را فرا بگیرند و احتمالاً جدی‌تر مباحث را در ذهن خود حل‌اجی و دنبال می‌کنند. به همین دلیل بایسته است محتوای کتاب‌های مقطع دانشگاهی کارشناسی از ابعاد گوناگون به صورت دقیق و موشکافانه مورد بررسی قرار گیرد تا اولاً تمام آنچه برای بقا و رشدشان در رشته و حرفه خود بدان نیاز دارند در آن‌ها گنجانده شود، و ثانیاً مسایل مهم و حیاتی آن‌ها، که در جامعه‌پذیری دانشجویان نقش مهمی ایفا می‌کند، برجسته‌نمایی شود. مطابق آنچه در بالا گفته شد، انتظار می‌رود کتاب‌های روش‌شناسی، که عمدتاً برای بار نخست در مقطع کارشناسی به دانشجو عرضه و به وی معرفی می‌شوند، به طریق اولی به‌ویژه از حیث گنجاندن و برجسته‌نمایی مباحث اخلاق پژوهش به شیوه‌ای جامع و نظام‌مند نگاشته شوند. چنین اهمیتی به اصول اخلاق پژوهش در سطح خرد باعث می‌شود، افزون بر آن که علم اصیل تولید می‌شود، اجحافی نیز در حق هیچ‌یک از شرکت‌کنندگان پژوهش نشود، و در سطحی کلان‌تر سبب می‌شود دانشجویان به شهروندانی اخلاق‌مدار (تر) بدل شوند که نیازهای افرادی که در جامعه با آن‌ها سروکار دارند تأمین نمایند و بدان بی‌اعتنا نباشند. این پژوهش با بررسی تطبیقی سه کتاب روش‌شناسی دانشگاهی تألیف استادان داخل کشور در رشته زبان‌شناسی (کاربردی) و سه کتاب تألیف نویسندگان بین‌المللی ناشران مطرح جهانی به این نتیجه رسید که در بازار نشر داخل

مباحث اخلاق پژوهش تقریباً نادیده گرفته شده‌اند و بازتابی از آن‌ها در کتاب‌ها وجود ندارد. عدم گنجاندن این مباحث در کتب دانشگاهی می‌تواند ناگزیر به عدم پرداختن به آن‌ها در کلاس درس و مقطع موردنظر تعبیر شود. در این راستا، پیشنهادهایی چند توسط پژوهشگر جهت مرتفع ساختن نسبی مشکل مزبور مطرح شده است:

۱. از آنجا که هیچ کتاب درسی کامل نیست، نیاز است فرم و محتوای آن مورد ارزیابی مدرسان واقع شود تا تغییراتی اعم از افزودن، حذف، بازنویسی، بازسازی، و ... به نیت بهبود در آن صورت گیرد. هم‌چنین، از آنجا که ارزیابی کتب یک مهارت حرفه‌ای مدرسان و استادان (مک‌دانه، شاو، و ماسوهارا، ۲۰۱۳) است که باید هم خود و هم برنامه‌ریزان آموزشی بدان توجه نمایند، پیشنهاد می‌شود در دوره‌های توانمندسازی استادان دانشگاهی، کتاب‌های دانشگاهی روش‌شناسی به‌دقت واکاوی شود تا مشخص شود آیا و یا تا چه میزان و به چه شکلی اصول اخلاق پژوهش در آن‌ها گنجانده شده است.

۲. در صورتی که کتب مورد مطالعه، هم‌چون داده‌های این پژوهش تطبیقی، چندان از مطالب مربوط به ملاحظات اخلاقی انجام پژوهش طرفی نبسته باشند، پیشنهاد می‌شود مدرس دوره‌های پیش‌گفته نسبت به تهیه و افزودن آن‌ها در دوره اقدام نمایند.

۳. می‌توان از ظرفیت دانشجویان، به‌ویژه دانشجویان مقطع کارشناسی، جهت غنی‌سازی محتوای آموزشی استفاده نمود، به این صورت که آن‌ها می‌توانند مکلف به یافتن مصادیق اخلاق پژوهش اعم از سلبی (عدم انتشار نام حقیقی شرکت‌کنندگان پژوهش) و ایجابی (لزوم کسب اجازه از مسئولان یک سایت برای انجام پژوهش) در منابع چاپی و دیجیتال شوند و آن‌ها را در قالب گزارش به کلاس عرضه کنند.

۴. هم‌چنین، پیشنهاد می‌شود، به دلیل حیاتی بودن گنجاندن مقولات اخلاق پژوهش در کتب دانشگاهی روش‌شناسی، ناشران برای ایجاد آگاهی و حساسیت مثبت در نویسندگان علاقه‌مند به تألیف کتب این حوزه، پیوست اخلاق پژوهش طراحی و بر آن‌ها عرضه کنند.

مطالعات آتی می‌توانند به بررسی نظام‌مند کتاب‌های روش‌شناسی سایر مقاطع تحصیلات تکمیلی رشته زبان‌شناسی کاربردی (یعنی کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی) و نیز رشته‌های دیگر بپردازند و (میزان) نمود دستورالعمل‌های اخلاقی را در آن‌ها نشان دهند. مصاحبه با مؤلفان کتب دانشگاهی جهت دستیابی به ذهنیت آن‌ها در خصوص نقش اخلاقیات پژوهش می‌تواند از موضوعات آتی پژوهشی به شمار رود.

از رهگذر انجام چنین پژوهش‌هایی می‌توان امیدوار بود که نسل‌های آتی دانش-
آموختگان دانشگاهی التزام اخلاقی بیشتری نسبت به حقوق خود و دیگران به‌ویژه در
جایگاه شرکت‌کننده پژوهش داشته باشند.

منابع

- پیری، موسی و نیک پیران، منیره. (۱۳۹۲). «تبیین ابعاد برنامه‌درسی پنهان در دروس معارف اسلامی مقطع کارشناسی نظام آموزش عالی». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۱۷(۳۱)، ۷۱-۸۶.
- صابری، طیه. (۱۳۹۴). «آسیب‌شناسی درس مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۱۹(۳۶)، ۲۸-۴۷.
- فرهادی، حسین. (۱۳۸۸). اصول و روش تحقیق ۱ و ۲ (چاپ نهم). تهران: دانشگاه پیام نور.
- هاشمی، سیدمحمد رضا. (۱۴۰۲). اصول و روش تحقیق در زبان‌شناسی کاربردی. تهران: سمت.
- Ary, D., Jacobs, L. C., Sorensen, C. K., & Walker, D. (2019). Introduction to research in education (10. b.). Wadsworth Cengage Learning.
- Brown, J. D. (1988). Understanding research in second language learning: A teacher's guide to statistics and research design. Cambridge University Press.
- Bryman, A. (2016). Social research methods. Oxford: Oxford University Press.
- Comstock, G. (2012). Research ethics: A philosophical guide to the responsible conduct of research. Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (2009). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Sage Publications.
- Curdt-Christiansen, X.L. (2017). Language socialization through textbooks. In P. Duff and S. May (Eds.) Language socialization. Encyclopedia of language and education (pp. 195-210). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02327-4_15-1
- Darmon, M. (2024). Socialization. Cambridge: Polity Press.
- Dixon, S., & Quirke, L. (2018). What's the harm? The coverage of ethics and harm avoidance in research methods textbooks. *Teaching Sociology*, 46(1), 12-24.
- Dornyei, Z. (2007). Research methods in applied linguistics. Oxford University Press.
- Farnese, M. L., Spagnoli, P., & Livi, S. (2022). Undergraduates' academic socialization. A cross-time analysis. *British Journal of Educational Psychology*, 92(4), 1239-1255.
- Gist-Mackey, A. N., Wiley, M. L., & Erba, J. (2018). "You're doing great. Keep doing what you're doing": Socially supportive communication during first-generation college students' socialization. *Communication Education*, 67(1), 52-72.
- Goodson, I. F. (2005). Learning, curriculum and life politics: The selected works of Ivor F. Goodson. New York: Routledge.
- Kelly, A. V. (2009). The curriculum: Theory and practice. London: Sage Publications.
- Kiani, Gh. (2018). Research methods in ELT and applied linguistics. Tehran: Rahnama Publications.
- Korn, J. H. (1984). Coverage of research ethics in introductory and social psychology textbooks. *Teaching of Psychology*, 11(3), 146-149.
- Lee, J. F. (2014). A hidden curriculum in Japanese EFL textbooks: Gender representation. *Linguistics and Education*, 27, 39-53.
- Macdonald, J. B. (1986). The Domain of Curriculum. *Journal of Curriculum and Supervision*, 1(3), 205-14.
- McDonough, J., Shaw, C., & Masuhara, H. (2013). Materials and methods in ELT: A teacher's guide. Malden, MA: John Wiley & Sons, Inc.

- McSkimming, M. J., Sever, B., & King, R. S. (2000). The coverage of ethics in research methods textbooks. *Journal of Criminal Justice Education*, 11(1), 51-63.
- Rashidi, N., & Meihami, H. (2016). Hidden curriculum: An analysis of cultural content of the ELT textbooks in inner, outer, and expanding circle countries. *Cogent Education*, 3(1), 1212455.
- Rhineberger, G. M. (2006). Research methods and research ethics coverage in criminal justice and criminology textbooks. *Journal of Criminal Justice Education*, 17(2), 279-296.
- Shinabe, N. (2018). Revealing a hidden curriculum in educational discourses: A study of the representation of Europe and Asia in Spanish and Japanese school textbooks. *Discourse & Society*, 29(6), 674-690.
- Slevi, A. F. (2020). Qualitative content analysis. In J. McKinley & H. Rose (Eds.) *The Routledge handbook of research methods in applied linguistics* (pp. 440-452). Routledge: New York.
- Van der Kolk, B. (2019). Ethics matters: the integration of ethical considerations in management accounting textbooks. *Accounting Education*, 28(4), 426-443.
- Weidman, J. C. (2020). Conceptualizing student socialization in higher education: An intellectual journey. In J. C. Weidman & L. DeAngelo (Eds.) *Socialization in higher education and the early career: Theory, research and application* (pp. 11-30). Cham: Springer nature Switzerland.
- Wood, M., Sterling, S., Larsson, T., Plonsky, L., Kytö, M., & Yaw, K. (2024). Researchers Training Researchers: Ethics Training in Quantitative Applied Linguistics. *TESOL Quarterly*.
- Yaw, K., Plonsky, L., Larsson, T., Sterling, S., & Kytö, M. (2023). Research ethics in applied linguistics. *Language Teaching*, 56(4), 478-494.